

TÜRKİYE’DE MUHAFAZAKARLIK AİLE, DİN, BATI

Mart 2006

İlk Sonuçlar Üzerine Genel Değerlendirme

**Proje Yöneticisi: Doç. Dr. Hakan Yılmaz
Boğaziçi Üniversitesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü**

**Proje Desteği: Açık Toplum Enstitüsü ve Boğaziçi Üniversitesi
Kamuoyu Araştırması: Infakto Research Workshop
Danışmanlar: Dr. Emre Erdoğan, Güçlü Atılğan
Araştırma Asistanları: Bahar Başer, Ömer Ak
Kamuoyu Araştırması Tarihi: Ocak 2006**

Referans Verme Biçimi:

Yılmaz, Hakan. 2006. “Türkiye’de Muhafazakarlık Aile, Din, Batı: İlk Sonuçlar Üzerine Genel Değerlendirme”. Yayımlanmamış araştırma raporu. Proje Desteği: Açık Toplum Enstitüsü ve Boğaziçi Üniversitesi. Kamuoyu Araştırması: Infakto Research Workshop. Danışmanlar: Dr. Emre Erdoğan, Güçlü Atılğan. Araştırma Asistanları: Bahar Başer, Ömer Ak. Kamuoyu Araştırması Tarihi: Ocak 2006.

Araştırmanın Tanıtımı

Muhafazakarlık, Türkiye’de üzerinde çok konuşulan, kişi ve parti düzeyinde özdeşleşilen, lakin pek az değerli araştırma haricinde özellikle ampirik olarak pek incelenmemiş bir akımdır. Oysa, 21. yüzyılın içinde bulunduğumuz ilk onyılında ABD dahil bir çok önemli ülkede, bu arada Türkiye’de, dünya görüşünü ve siyasi duruşunu muhafazakar olarak tanımlayan partiler iktidara gelmiştir. Dahası, bu partilerin alternatiflerini oluşturan partilerin çoğu da en az iktidardakiler kadar muhafazakar bir anlayış sergilemektedir. “Devrimci” bir yüzyıl olarak başlayan 20. yüzyılın aksine, 21. yüzyılın “muhafazakar” bir yüzyıl olarak başladığını söylemek yanlış olmaz. O halde, kimin, neyi muhafaza etmeye çalıştığını irdelemek gerekiyor. Elinizdeki bu araştırma işte bu irdelemeye Türkiye özelinde ampirik verilere dayanarak ve teorik bir çerçevede oluşturarak bir katkıda bulunmaya çalışıyor. O halde, kimin, neyi muhafaza etmeye çalıştığını irdelemek gerekiyor. Elinizdeki bu araştırma işte bu irdelemeye Türkiye özelinde ampirik verilere dayanarak ve teorik bir çerçevede oluşturarak bir katkıda bulunmaya çalışıyor.

Araştırmanın yöneticiliğini Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Hakan Yılmaz yaptı. Projede, Boğaziçi Üniversitesi’nden Bahar Başer ve Ömer Ak araştırma asistanı, Dr. Emre Erdoğan ve Güçlü Atılğan ise danışman olarak yer aldılar. Saha araştırması ise Infakto Research Workshop tarafından gerçekleştirildi. Nisan 2005’te başlattığımız bu araştırmanın ana veri kaynaklarını derinlemesine görüşmeler ve bu yazıda ana sonuçlarını değerlendireceğimiz kamuoyu yoklaması oluşturdu. Kamuoyu yoklaması 16 Aralık 2005 – 6 Ocak 2006 tarihleri arasında, 15 ilin kentsel ve kırsal yerleşim birimlerinde hanelerde yüzyüze görüşme yöntemi ile gerçekleştirildi. Araştırmada 18 yaş ve

üstü nüfusu temsil eden 1644 kişilik bir örneklem kullanıldı. Örneklemin beklenen hata payı $\pm$ yüzde 2,4'tür.

Yazımızın hemen başında kritik bir kaç noktanın altını çizmemiz gerekiyor. Birincisi, bu araştırma bir din, laiklik ve başörtüsü araştırması değildir, böyle dizayn edilmemiştir, bu konulardaki sorulara açıklık getirmek maksadıyla yürütülmemiştir. Araştırmanın odak noktası bu temalar olsaydı, bunları ölçmek için şimdi sorduğumuzdan çok daha farklı ve çok daha fazla sayıda soru sormamız gerekirdi. Bu araştırmadaki dinle ilgili sorular, tamamen, görüşülen kişilere dinle ilgili olduğu düşünülen bazı görüntüler ve yaşantılar sunarak (namaz kılma ya da kılmama; başörtüsü takma ya da takmama gibi), bunlar karşısındaki onaylama ya da onaylamama şeklindeki tepkilerini ölçmek amacıyla sorulmuştur. Bundan amaçlanan, her an, her yerde gözlemleyebileceğimiz gündelik, sıradan dinsel davranışlar konusunda ne ölçüde muhafazakar olduğumuzu; dinselikte “aşırı” gittiğini düşündüğümüz (çarşaf giymek gibi) ya da din bakımından “uygunsuz” olduğunu düşündüğümüz (oruç tutmamak gibi) kişilere karşı ne ölçüde tepkici, ne ölçüde kabullenici bir tavır takındığımızı tespit etmektir. Yani, araştırmanın amacı, din ve laiklik konusundaki tavırlarımızı değil, gündelik dinsel yaşantılar karşısındaki muhafazakar tutumlarımızı ölçmektir.

Altı çizilmesi gereken ikinci nokta, “fikir” ve “zikir”, “söylem” ve “eylem”, “tutum” ve “davranış” arasındaki seviye farkıdır. Bir konudan, diyelim ki küpe takmış bir erkekten “rahatsız” olacağını bildiren bir kişinin “eylem”i, başını çevirip gitmekten onaylamayan bir bakış atmaya, arkasından konuşmaktan ayıplamaya, üstüne gülmekten zorla küpesini çıkarttırmaya kadar uzanan bir aralıkta çok değişik biçimler alabilir. Bu ve bunun gibi araştırmalar sadece fikirleri, niyetleri, söylemleri anlamaya çalışırlar. Yapılmaması gereken, fikirden zikire, niyetten harekete, söylemden eyleme sıçramak, bu iki farklı seviye arasında bir özdeşlik kurmaktır. Örneğin, söylem seviyesinde bir konuda çok rahatsızlık ifade eden bir kişi, iş eyleme geldiğinde tepkisiz davranabilecekken, söylem seviyesinde hoşgörülü olacağını bildiren bir kişi, eylem seviyesinde son derece tepkici bir tavır takınabilir. Söylemin eylemsel karşılığını anlayabilmek için, kamuoyu yoklamalarının ötesine geçmek, etnografik gözlemler ve benzeri kalitatif araştırmalar ve mümkünse deneyler yapmak gerekir.

Nihayet, altı çizilmesi gereken üçüncü nokta, bu araştırmanın bir bütünlüğü olduğudur. Yani, araştırmanın yöntemi ve yapısı dikkate alınmadan, bazı tekil verilerin bütününden çekilerek yalnız başına yorumlanması bizi araştırmadan yanlış sonuçlar çıkarmaya götürebilir. Dahası, elimizdeki verileri yatay (başka ülkelerdeki) ve dikey (Türkiye’de geçmiş dönemlerdeki) verilerle mukayese etmeden, muhafazakarlığın ya da onun bir bileşenin arttığı ya da eksildiği, az ya da çok olduğu gibi kıyaslamalı sonuçlara varmamız mümkün değildir.

ANA BULGULAR

Türkiye’de bir muhafazakar anaakımdan sözedilecekse, bunun merkezinde aile, onun da çekirdeğinde “eşit, hamarat ve namuslu” olması beklenen kadın var. Bu araştırmaya başlarken biz muhafazakarlığın köklerinde “devlet”i bulmak üzere yola çıkmıştık, ama “aile”yi bulduk. Başlangıçta, Türkiye’de bugün üniversitelerde, siyaset dünyasında ve medyada esen rüzgarların da tesiriyle; Ermeni Konferansı, Orhan Pamuk Vakası, Şemdinli Davası, Kurtlar Vadisi Fenomeni, Çuval Olayı ve AB’nin mutad rencide edici ve gönül kırıcı tavırlarına gösterilen tepkilerden etkilenerik, Türkiye’deki muhafazakarlığın orta yerinde devleti ve onu sarmalayan bir ideoloji olarak da seküler ya da dinsel yeni milliyetçilikleri bulacağımızı sanıyorduk. Oysa, derine indikçe, görüntülerin ötesine geçtikçe, ailenin, din,

devlet ve millet gibi rakip kurumlara açık ara fark atarak, korunması en çok istenen, gelenekleri doğuran ve geleneklerin uygulandığı ana kurum olarak belirdiğine şahit olduk.

Ailenin Türk muhafazakarlığındaki merkezi yeri, hem kadının konumu, hem cinsellik, hem de Batı'nın muhtemel kötü etkileri ile ilgili sorulara verilen cevaplarda da ortaya çıkıyor. Kadının erkekle kamusal alandaki eşitliği büyük onay görürken, ev içerisinde eşitsiz bir konuma razı olması, “sadık eş-iyi anne” rolünü oynaması talep ediliyor. Ailenin korunması, büyük ölçüde kadının bu “hamarat ve namuslu” konumunda kalmasına bağlanıyor. Keza, rahatsız olunan cinsel yaşantı biçimlerinin başında da, hem aile kurumunu, hem de kadın ve erkeğin aile içerisinde tanımlanan “normal” ve “mazbut” cinsel varoluşlarını tehdit ettiği düşünülen yaşantılar geliyor: homoseksüellik, evlenmeden birarada yaşama, bara-diskoteğe gitme, kadınların açık giyinmesi, erkeklerin küpe takması gibi. Batı ve AB ile yakınlaşma da, aile kurumunu, kabul edilen kadın-erkek ve büyük-küçük ilişkilerini bozabilecek etkiler doğurabilecek bir tehdit odağı olarak görüldüğü ölçüde istenmiyor. Nitekim, AB'yle daha yakın ilişkiler kurmanın muhtemel negatif etkilerinin başında ulusal bağımsızlığımızın kaybedilmesi kaygısından çok, “gençlerimizin ahlakının bozulması” ve “aile yapımızın bozulması” geliyor.

Aileyle birlikte bulduğumuz bir başka temel kurum da ekonomi oldu. Nasıl aile, muhafazakar taleplerin merkezine yerleştirilirse, ekonomi de değişim taleplerinin ortasına kondu kamuoyu tarafından. Türkiye’de, bir ucunda korunması istenen “aile”nin, diğer ucunda değişmesi talep edilen “ekonomi”nin oluşturduğu bir “ortak duyu”dan sözedilebileceğini düşünüyoruz. Ekonomi neredeyse görüşülenlerin yarısı tarafından değişmesi istenen birincil alan olarak işaret edilirken, devlet yapısında, toplum yapısında ve siyasal sistemde değişim talep edenlerin ancak yaklaşık yüzden onluk küçük azınlıklar oluşturduğuna dikkat çekmek istiyoruz. Buradan iki sonuca varabiliriz. Birincisi, ekonomik değişim boyutu olmayan bir siyasal değişim programının, içeriği ne olursa olsun, Türkiye’de halka “satış”ı mümkün görünmemektedir. Nitekim, her türlü şüphe ve kaygısına rağmen halkın AB ile bütünleşme projesine %65’in altına düşmeyen bir çoğunlukla destek vermeye devam etmesinin temel nedeni, AB’den beklediği faydanın, araştırmalarımızın gösterdiği gibi, öncelikle ekonomik bir fayda olmasıdır. Ekonomik tarafı törpülenmiş bir AB projesini, yalnızca bir siyasi dönüşüm projesi olarak, bu proje kulağa ne kadar soylu gelirse gelsin, Türk halkına benimsetmek zor görünmektedir.

“Aile” ve “ekonomi”nin yanısıra, “Batı” da, muhafazakar düşüncenin sacayaklarından biri olarak ortaya çıkıyor. Batı, hem kamusal-siyasal planda hem de kişisel kimlik planında, bir yandan dışlanan, bir yandan da içlenen bir “öteki” olarak ikili bir rol oynuyor. Batı, ilk olarak, devleti tehdit eden bir güç olarak algılandığı sürece, bizim Avrupa-şüpheliği ve bu fenomenin bir uç göstergesi olarak Sèvres Sendromu adını verdiğimiz, ve gerek ulusalcılığın, gerekse de İslamcılığın beslendiği bir muhafazakar tepkiciliğin nesnesi olarak ortaya çıkıyor. Öte yandan, halkımızın büyük bir çoğunluğu, şüphe ve korkularına rağmen, yine de AB’nin bir parçası olmak istiyor. Bir, hem ağlarım, hem giderim tavrı, burada net bir biçimde ortaya çıkıyor. Aynı şekilde, kişisel kimlik planında Batı’ya bir yandan tepki duyuluyor ve örneğin Batı’nın teknolojisinin alınması, lakin kültürünün alınmaması gerektiği söyleniyor. Ama, aynı Batı, tepki duyulduğu ölçüde de benimsenmek ve paylaşılmak istenen bir ideal hüviyetine de bürünüyor. Öyle ki, görüşülenlerin %50’den biraz fazlası ideal Türk vatandaşını hem yerli, hem de Batılı değerleri yaşantısında sentezlemiş bir kişi olarak tanımlıyor.

Hem siyasi görüşler bakımından, hem de özel hayata ve kadın-erkek ilişkilerine ilişkin tutumlar bakımından, öz-algılamalar düzeyinde, Türk halkında ılımlı bir muhafazakarlıktan söz edebiliriz. Bu yargıya, her iki düzeyde de kendisini tamamen muhafazakar bulanların çoğunluğu oluşturmamak bir yana, bu seviyenin 15-20 puan altında kalmalarıyla varıyoruz. Yalnız, elimizdeki verileri yatay (başka ülkelerdeki) ve dikey (Türkiye’de geçmiş dönemlerdeki) verilerle mukayese etmeden böyle bir yargının yüzde yüz güvenilir olmadığına da dikkat çekmek isteriz. Türkiye kamuoyu geleneksel, buna mukabil gelenekçi değil. Kamuoyu, bizi biz yapan geleneklerin olduğuna inanma ve bu gelenekleri savunma anlamında bir “geleneksel”lik arz etmekle birlikte, yeni bir sorunla karşılaştığında geleneklere değil, yeni yollara başvuracağını ifade ederek de gelenekçi değil, yenilikçi bir duruş ortaya koyuyor.

Peki, Türkiye’de en muhafazakar sosyal ve siyasi gruplar hangileridir? Çeşitli muhafazakarlık değişkenlerini esas aldığımızda, ortalamanın çok üzerinde muhafazakarlık eğilimi gösteren (beş kez veya daha fazla ortalama artı standart sapma çizgisinin üzerinde değerler alan) sosyal ve siyasi gruplar, en muhafazakardan aşağıya doğru, şöyle sıralanmaktadır (sağdaki rakamlar, bir grubun kaç kez ortalama artı standart sapma çizgisinin üzerinde değer aldığını göstermektedir):

- 10 AKP seçmenleri (3 Kasım 2002 seçimlerinde AKP'ye oy verenler)
- 10 Karadeniz bölgesinde oturanlar
- 8 MHP seçmenleri (3 Kasım 2002 seçimlerinde MHP'ye oy verenler)
- 7 Doğu Anadolu bölgesinde oturanlar
- 6 Sağ (Sağ-Sol skalasında kendilerini sağ uca yerleştirenler)
- 5 GP (3 Kasım 2002 seçimlerinde Genç Parti'ye oy verenler)
- 5 İç Anadolu bölgesinde oturanlar

Önce bir uyarı notunu zikretmekte fayda görüyoruz. Bir partinin seçmenlerinin ortalamadan daha fazla muhafazakarlık eğilimi göstermesi, o partinin tüm seçmenlerinin hatta seçmenlerinin çoğunluğunun aynı eğilimi paylaştığı anlamına gelmemektedir. Bu durum sadece o partiye oy verenlerin arasında muhafazakar eğilimde olanların, diğer parti taraftarlarına ve sosyal gruplara kıyasla, daha fazla olduğunu göstermektedir. Bu uyarı notundan sonra tablodan yapılabilecek birkaç temel gözleme geçebiliriz. Yukarıdaki tablodan ilk elde yapılabilecek bir gözlem şudur: Türkiye’de muhafazakarlığı belirleyen en önemli etkenler parti taraftarlığı ve bölgesel kültürdür. Muhafazakarlık, bir yanı sıra bölgesel kültür içerisinde “toplumsallaşma” ile ortaya çıkarken, öbür yanı sıra da bir partiye bağlanma ve onu izleme şeklindeki “siyasallaşma” yoluyla oluşmaktadır. Daha özele incek olursak (3 Kasım 2002 seçimlerine göre) AKP, MHP ve Genç Parti seçmeni olmak veya siyasi çizgisini sağda görmek bir yandan; Karadeniz, Doğu Anadolu veya İç Anadolu bölgesinde yaşamak öbür yandan, muhafazakar bir tutuma yol açabilecek en kuvvetli etkenler olarak ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle, dil, cinsiyet ve yaş gibi birincil aidiyetler; dindarlık ve milliyetçilik gibi temel ideolojik yönelimler; bir de gelir durumu ve eğitim durumu gibi sosyal etkenlerin muhafazakar eğilimleri beslemede, partililik ve bölgesellik etkenlerinin çok gerisinde kaldığına tanık oluyoruz. Benzer bir tablo, 2003 Kasım’ında yaptığımız Avrupa-şüpheliği araştırmasında da karşımıza çıkmıştı: o araştırmada da, Avrupa-şüpheliği olasılığını arttıran en kuvvetli etkenler birincil olarak parti taraftarlığı ve ikincil olarak da bölgesellik olarak belirmişti.

Türkiye'deki muhafazakarlık Batı (Anglo-Amerikan) muhafazakarlığı ile bazı yönlerden benzeşik olsa da, bazı yönlerden ondan ayrılıyor. Nitekim, ortak geleneklerin olduğuna inanmak anlamında Batı muhafazakarlığı ile benzeşik. Buna mukabil, eşitliği en yüce değerler sıralamasında özgürlüğün çok önüne koyması, mülkiyet hakkını haklar silsilesinde en altlara indirmesi ve kurulu düzenden yana değil değişimden yana tavır alması anlamında Batı muhafazakarlığından çok farklı.

(A) KENDİMİZİ NE ÖLÇÜDE VE NERELERDE MUHAFAZAKAR GÖRÜYORUZ?

Ortalama insanımız, genelde kendini muhafazakar görüyor, ama doğrusu “aşırı” değil, “ılımlı” olarak nitelenebilecek bir muhafazakarlık algısı bu. Nitekim, siyasal görüşlerine muhafazakar diyenlerin oranı %30 iken, muhafazakar değildir diyenlerin oranı ise bundan çok da düşük olmayan bir rakam olan %24. Siyasal görüşleri bakımından kendilerini Türkiye ortalamasının oldukça üstünde (ortalama artı standart sapma baz alındığında) bulan gruplar şunlar: Genç Parti (2002 seçimlerinde GP'ye oy verdiğini söyleyenler) (50,0%), Sağcılar (Sağ-Sol Skalasında Kendilerini Sağ'a Yerleştirenler) (44,3%) ve Doğu Anadolu'da yaşayanlar (38,1%). Siyasal görüşleri bakımından kendilerini Türkiye ortalamasının oldukça üstünde (ortalama artı standart sapma baz alındığında) muhafazakar bulmayan gruplar ise şöyle sıralanıyor: Az Dindarlar (Dindarlık skalasında kendilerini az dindar diye tanımlayanlar) (52,3%), Az Milliyetçiler (Milliyetçilik skalasında kendilerini az milliyetçi diye tanımlayanlar) (46,3%), Solcular (Sağ-Sol Skalasında Kendilerini Sol'a Yerleştirenler) (46,1%) ve Marmara bölgesinde yaşayanlar (33,7%).

Özel hayat ve kadın-erkek ilişkileri sözkonusu olduğunda, kendilerini muhafazakar bulanların oranı beş puan artarak %35'e çıkarken, muhafazakar görmeyenlerin oranı ise üç puan düşerek %21'e iniyor. Açık ki, özel alan, muhafazakar değerlerin hayat bulduğu ve uygulandığı alan olarak, kamusal alandan daha önde geliyor. Özel hayattaki ve kadın-erkek ilişkileri alanındaki görüşleri bakımından kendilerini Türkiye ortalamasının oldukça üstünde (ortalama artı standart sapma baz alındığında) muhafazakar olarak gören gruplar en çoktan en aza şöyle sıralanıyor: Sağcılar (Sağ-Sol Skalasında Kendilerini Sağ'a Yerleştirenler) (47,1%), Ak Parti (2002 seçimlerinde AKP'ye oy verdiğini söyleyenler) (43,7%), Aşırı Dindarlar (Dindarlık skalasında kendilerini çok dindar diye tanımlayanlar) (43,0%). Özel hayatlarında kendilerini ortalamayı çok aşan bir biçimde muhafazakar bulmayan gruplar ise şunlar: Az Dindarlar (Dindarlık skalasında kendilerini az dindar diye tanımlayanlar) (51,0%), Az Milliyetçiler (Milliyetçilik skalasında kendilerini az milliyetçi diye tanımlayanlar) (45,8%), Solcular (Sağ-Sol Skalasında Kendilerini Sol'a Yerleştirenler) (41,3%), DEHAP (2002 seçimlerinde DEHAP'a oy verdiğini söyleyenler) (39,7%), Yükseköğretim ve Üstü (29,1%), CHP (2002 seçimlerinde CHP'ye oy verdiğini söyleyenler) (28,2%).

Batı'da, özellikle de klasik muhafazakar akımların geliştiği İngiltere ve Amerika'da, muhafazakarlık genelde aşağıdaki özelliklere sahip bir iç dünyayı, toplumsal varoluşu ve siyasi tavrı anlatır:

- Geçmişin birikimini ve toplumun ortak aklını temsil ettiğine inanılan geleneklere bağlı kalma;
- Geleneğin taşıyıcısı olması itibarıyla, siyasal alanda ve devlet hayatında seküler bir tavra sahip olmakla birlikte, özel hayatta dinle ve dindarlıkla barışık durma;
- Aileye ve aile değerlerine merkezi bir önem atfetme; bu bağlamda, kadına aileyi ayakta tutan “sadık bir eş” ve “iyi bir anne” rolünü verme;
- Yaşanabilecek en güzel günleri gelecekteki bir ütopyada değil, geçmişteki bir altın çağda arama;

- Kurulu düzenden yana olma; değişime, ancak düzeni korumak için elzemse, o da sınırlı ve yavaş olması ve tanıdık-bildik dünyayı bozmaması kaydıyla, razı olma;
- Yasadışı çıkanlara, düzen bozuculara karşı sert ve acımasız davranan; buna karşılık iyi yurttaşların haklarına saygı duyan; vergilerle yurttaşların servetlerini yutmayan; refah harcamalarıyla yoksulları tembelleğe alıştırmayan sınırlı ve etkin bir devletten yana olma;
- Eşitlik ilkesine, sınırlı bir fırsat eşitliği hariç, soğuk bakma. Eşitlik yerine özgürlüğü, özellikle de girişim özgürlüğünü, savunma;
- Mülkiyet hakkını en kutsal hak olarak görme.

Türkiye’de gerek siyasal, gerekse de özel alandaki nisbeten ılımlı muhafazakar öz-algılama, Batı muhafazakarlığının bazı özellikleriyle çelişirken, bazılarıyla da uyuyor. Önce, çelişen tarafa bakalım. Batı muhafazakarlığı “eşitlik” kavramını fazla benimsemez ve yalnızca temel bir “fırsat eşitliği” ilkesini savunurken, Türkiye’de ise “eşitlik”, rakip kavramlar olan “özgürlük” ve “dayanışma”dan çok daha fazla istenen bir değer olarak ortaya çıkıyor. Nitekim, “eşitlik”, “özgürlük” ve “dayanışma” arasından yalnızca birini seçmeleri istendiğinde, görüşülen kişilerden %42’si eşitliği, %34’ü özgürlüğü ve yalnızca %17’si dayanışmayı tercih etmiş. “Eşitlik” değerinin Türk toplumunda ne derece önemli olduğu bir başka soruda daha kuvvetli olarak ortaya çıkıyor. Görüşülen kişilere “Kanun önünde eşitlik”, “dini inanç ve ibadet özgürlüğü”, “mülkiyet ve girişim özgürlüğü”, “seçme ve seçilme hakkı”, “örgütlenme, toplantı ve gösteri özgürlüğü” olarak beş temel hak vererek, içlerinden yalnızca birine sahip olup, diğerlerinden tümüyle vazgeçmek zorunda kalsalar, hangi temel hakkı seçecekleri sorulduğunda, “kanun önünde eşitlik” açık ara farkla birinci tercih olarak ortaya çıkıyor. Nitekim, görüşülen kişilerden %50’si bu seçeneği tercih ederken, bunun çok arkasından “dini inanç ve ibadet özgürlüğü” (%19), “seçme ve seçilme hakkı” (%11), “örgütlenme, toplantı ve gösteri özgürlüğü” (%7), “mülkiyet ve girişim özgürlüğü” (%6) geliyor. İlginç olan, Batı muhafazakarlığının ana değerlerinin başında gelen “mülkiyet hakkı”nın, Türkiye’de en az istenen hak olarak ortaya çıkmış olması.

Türkiye’deki genel tutumun Batı muhafazakarlığının bir temel özelliğiyle de bağdaştığını gözlemliyoruz. Batı muhafazakarlığı, insan doğası hakkında bazı varsayımlar yapar. Buna göre, insan yaratılışı itibarıyla zayıftır, yanlış yapmaya, yoldan çıkmaya müsaittir, dolayısıyla onu doğru yolda tutacak bir otoritenin (baba, devlet) daima başında durması gerekir. Buna ek olarak, Batı muhafazakarlığı, toplumsal eşitsizliği ve bundan kaynaklanan hiyerarşik düzeni, bireylerin akılları, yetenekleri, fiziksel kuvvetleri arasındaki doğuştan gelen, giderilemez farklılıkların bir yansıması olarak görür. Dolayısıyla, altta kalanın altta kalmasını, üste çıkanın ise üste çıkmasını neredeyse doğal bir düzen olarak sunar ve savunur. Batı muhafazakarlığının bu iki varsayımının Türkiye’de de önemli ölçüde benimsendiğine tanık oluyoruz. Nitekim, görüşülenlerin %70’i insanların zayıf karakterli olduğunu, iyiyi-kötüyü ayırdedemediğini ve onları yanlış yollara sapmaktan alıkoyacak bir gücün mutlaka başlarında bulunması gerektiğini düşünürken, konuşulan kişilerin %73’ü ise herkesin zekasına ve yeteneklerine göre toplum içerisinde layık olduğu yere geldiğini, bu yere razı olması ve başkalarının yerine göz dikmemesi gerektiğini ifade etmektedir.

(B) AİLE

Aile, ve onunla bağlantılı olarak kadının ve cinselliğin toplum hayatındaki yeri, Türkiye muhafazakarlığının mihenk taşı, sert çekirdeği ve çelikten duvarı olarak karşımıza çıkıyor. Nitekim, aile %46 ile, din (%22), devlet (%19) ve millet’in (%10) çok önünde muhafaza edilmesi gereken en önemli toplumsal kurum olarak ortaya çıkıyor. Aile’nin kritik önemi,

geleneklerin öğrenildiği ve etkilediği en başat kurum olarak görülmesiyle de pekişiyor. Görüşülen kişilerin %66'sı aileyi geleneklerin öğrenildiği birincil ortam olarak gösterirken, okul %24 ile çok arkadan geliyor. İlginç olan, basın ve medya, cami ve dini cemaatler ve ordu gibi kurumların, gelenek öğrenilen kurumlar olarak neredeyse yok denecek kadar az kişi tarafından işaret edilmiş olması. Aile, geleneklerin yalnızca öğrenildiği değil, aynı zamanda uygulandığı birincil kurum olarak da diğerlerinden açık ara öne çıkıyor. Nitekim, görüşülenlerin %54'ü aile hayatını ve kadın-erkek ilişkilerini geleneklerin en etkili olduğu kurum olarak gösterirken, bunu sosyal hayat %19, devlet ve siyaset %12, dış politika %7 ile çok geriden takip ediyor.

Kadının konumu ile ilgili sorulara verilen yanıtlar da, ailenin bu başat özelliğiyle uyumluluk arz ediyor. Aile, nasıl Türk muhafazakarlığının sert çekirdeği olarak görülüyorsa, kadın da ailenin sert çekirdeği olarak görülüyor ve ailenin sürdürülebilirliği için kadının “eşit, hamarat ve namuslu” karakterini devam ettirmesi bekleniyor. Nitekim, görüşülenlerin büyük çoğunluğu kadınların erkeklerle her bakımdan eşit olduğunu (%87), erkeklerin çalıştığı her işte çalışabileceğini (%78), ve kocaların karılarına dayak atmalarını onaylamadığını (%75) ifade ediyor. Buna karşılık, görüşülenlerin %81'i namuslu olmanın bir kadın için her türlü diğer özelliğinden daha önemli olduğunu; %71'i kadının esas görevinin evinde çocuklarına ve kocalarına hizmet etmek olduğunu; %67'si ise ev hizmetlerini aksatmalarına yol açıyorsa, çalışan kadınların işlerini bırakmaları gerektiğini düşünüyor. Burada, “eve kadar eşit” bir kadın anlayışıyla karşılaşıyoruz. Yani, ideal kadın, aile dışında (siyasal, sosyal, ekonomik alanlarda) eşit bir yurttaş, aile içerisinde ise “sadık bir eş ve fedakar bir anne” olarak tarif ediliyor.

Ailenin Türk muhafazakarlığındaki bu başat rolü nasıl izah edilebilir? Birincisi, gerek siyasi, gerekse de ekonomik kriz anlarında, insanın yardımına koşacak aile dışı sosyal dayanışma örgütlerinin ve şebekelerinin çöktüğü ya da etkisizleştiği ortamlarda, ailenin sığınacak tek liman olması. İkincisi, sivil toplum kuruluşlarının genel olarak çok zayıf, insanların genel olarak çok örgütsüz, ve kişilerarası güvenin genel olarak çok düşük olduğu bir ortamda, ailenin, kan bağıyla bağlı olunan akrabaların, bilinen, tanınan, kontrol edilebilen, tahmin edilebilen, dolayısıyla beraber iş yapılabilir ve güven duyulabilecek tek grup olarak belirmesi. Üçüncüsü, çoğu kişinin sorulara cevap verirken, “devlet” gibi, “millet” gibi, hatta “din” gibi göremediği, dokunamadığı, kişisel olarak fazla deneyimlemediği, dolayısıyla kendisine uzak bulduğu kurumlar yerine, bildiği, tanıdığı, hissettiği, “yakın” gördüğü “aile” kurumunu doğal olarak tercih etmesi. Aile, Türkiye’de aynı zamanda çok yaygın ve köklü sosyal temelleri de olan bir olgu. Araştırma verilerine göre, Türk toplumu, büyük ölçüde evli, çocuklu, 4-5 kişilik hanelerde yaşayan bir aileler koalisyonu olarak ortaya çıkıyor. Ya evliyiz, ya da evlenmek üzereyiz. Batı’da çoğu kez evlenmek sorun teşkil ederken, Türkiye’de evlenmemek sorun kabul ediliyor. Evlenme ve aile kurma olgusunun yaygınlığı, inşaat, beyaz eşya, elektronik aletler, mobilya, ev eşyası, ev tekstili, otomotiv, çocukların eğitim malzemeleri, özel okul işletmeciliği gibi bir çok sektördeki canlılığı körükleyerek, ekonomik kalkınmanın sosyal motorunu oluşturuyor.

(C) DİN

Din, modernist anlayışa göre, muhafazakar düşüncenin beslendiği ana kaynaktır. Türkiye’de de Kemalist modernizm dini yeniliklere tepkinin, geriye dönüş özelemlerinin, çok kullanılan deyimle “irtica”nın çıkış noktası olarak tarif etmiş ve kendi modernleşme atılımlarının karşısındaki başlıca tehdit unsuru olarak görmüştür. Din konusundaki bu klasik Kemalist görüş bugün de bazı kesimlerde varlığını sürdürmektedir. İslam ve modernite ilişkisi

konusunda 1980'lerden sonra klasik modernizme göre revizyonist diyebileceğimiz bir bakış açısı hem Batı, hem de Türk sosyal biliminde gelişmeye başlamıştır. Bu revizyonist teoriler önce moderniteyi Batı kültüründen ve onun tanımlayıcı öğelerinden biri olan Hristiyanlıktan koparmış, daha sonra da Batılı ve Hristiyan olmayan modernitelerin de teorik ve tarihsel olarak mümkün olduğunu öne sürmüşlerdir. Bir başka deyişle, modernleşme ve Batılılaşma arasındaki neredeyse zoraki olarak görülen tarihsel ilişkiyi koparmışlar, modernleşmek için ille de Batılılaşmak gerekmediğini savunmuşlardır. Bu düşüncenin doğal sonucu, modernite yerine modernitelerden bahsedebilir hale gelmemizdir. Böylelikle, örneğin Çin'de, Hindistan'da, İslam dünyasında Batılı ve Hristiyan olmayan özgül moderniteler aranmaya, keşfedilmeye, icat edilmeye ve gündelik hayatta yaşanmaya başlanmıştır. Bu yeni bakışın Türkiye'ye yansması Müslümanlık ve modernlik arasındaki ilişkilerin bir yandan kavramsal ve tarihsel olarak sorgulanması, öte yandan da gündelik hayat içerisindeki pratiklerde kurulmaya başlanmasıdır. Müslüman işadamlarından İslami mayoya, İslami bankacılıktan İslam ve demokrasi arasındaki bağdaşmalara dayanan siyasi projeler üretmeye kadar uzanan bir çizgide, büyük bir hızla, "Müslüman ve modern" bir hayat tarzı son yıllarda Türkiye'nin büyük kentlerinde, tatil beldelerinde kendini göstermeye başlamıştır. "Başörtülü, ama çağdaş bir kadın", İslam ve modernite kaynaşmasının, ya da İslami bir modernite icadının, en kuvvetli, en bilinen simgelerinden biri olagelmıştır.

Bizim araştırmamızda da görüşülenlerin çok büyük bir çoğunluğu, %85, başörtülü bir kadının aynı zamanda erkeklerle eşit haklara sahip ve çağdaş bir kadın olabileceğini belirtmiştir. Benzer bir şekilde, hemen herkes (%93) başını örten bir kadından rahatsızlık duymayacağını ifade etmiştir. Bu veriler neyi ortaya koymaktadır? Öncelikle, toplumun geneli, başörtüsünü modern ve eşit bir kadın olmanın önünde bir engel olarak görmemektedir. Yani, başörtüsü, moderniteden geriye dönüşün, kadının ikinci sınıf bir vatandaş sayıldığı bir toplumsal sistemin, kısacası irticanın bir simgesi olarak algılanmamaktadır. Sözün kısası, modernite ve başörtüsü arasındaki ters ilişki halk algılamasında kopmuş görünmektedir. Bundan başka, başörtülü kadınlardan hemen hiç kimsenin rahatsızlık duymaması, bu kadınların "modern Türk ulusu" içerisine, "bizlik" kapsamına alınmış olduklarını; başörtüsünün "biz" ve "onlar" (örneğin, başını örten gericiler ve başını açan ileriler) şeklinde bir bölünmeye yolaçacak bir ayırım çizgisi ve ötekileştirme ölçütü olmaktan çıktığına işaret etmektedir.

Peki, o zaman, başını örtmeyen kadınların Müslümanlığı ve onlara gösterilecek hoşgörü hakkında toplumda nasıl bir kanaat hakimdir? Görünen, toplumun çoğunluğunun başörtüsünü Müslümanlığın olmazsa olmaz bir şartı olarak sayma eğiliminde olmadığıdır. Buna karşılık, küçümsenemeyecek azınlıklar dindarlık ve başörtüsünü birbirine sıkı sıkıya bağlamaya ve başı açık kadınlara karşı tahammülsüzlük göstermeye meyyal bir durum arz etmektedir. Nitekim, görüşülenlerin sadece %7'si başörtülü kadınlardan rahatsız olurken, başını örtmeyen kadınlardan rahatsızlık duyanların oranı bunun üç katından fazlasına -- %24 -- yükselmektedir. Görüşülenlerin %19'u başını örtmeyen kadınların Müslüman sayılmayacağına inanırken, %42 gibi yüksek bir kesim ise kendisine Müslüman diyen her kadının başını örtmesi gerektiğini belirtmiştir. Başörtüsü konusunda genel bir kabullenme ve işleme eğilimi varken, başı açıklık konusunda aynı ölçüde yaygın bir kabullenme ve hoşgörü tutumunun olduğunu söylemek kolay değildir. Başı açıklık konusunda şahit olduğumuz, azınlıkta kalan, ama yine de küçümsenemeyecek hoşgörmeme eğilimi, oruç tutmama ve namaz kılmama gibi başka dindarlık-dışı davranışlar söz konusu olduğunda da karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, görüşülenlerin %36'sı Ramazan'da oruç tutmayanlardan, %28'i ise namaz kılmayanlardan rahatsız olacaklarını belirtmişlerdir.

Başını örtmeme, oruç tutmama ve namaz kılmama gibi dindarlık-dışı olarak addedilen davranışlara önemli sayıda kişinin hoşgörü göstermeme eğilimi, belki de, dinsel inançların Türk halkının kişisel tercihlerinin oluşmasında çok etkili olmasıyla bağlantılıdır. Nitekim, görüşülenlerin %65'i oy vereceği partinin liderini seçerken; %70'i arkadaş olacağı kişiyi seçerken; %85'i ise evleneceği kişiyi seçerken, karşısındakinin dinsel inançlarını dikkate alacağını belirtmiştir. Burada vurgulanması gereken nokta, seçilmesi istenen kişi özel hayata ne kadar yaklaşırsa (parti lideri, arkadaş, eş), o kişinin dinsel inançlarının da o ölçüde büyük bir grup tarafından hesaba katıldığıdır.

(D) BATI

Aile nasıl özel alandaki muhafazakar tutumların mihenk taşıysa, Batı da, devleti tehdit eden bir olgu olarak, siyasal-kamusal alandaki muhafazakarlığın ana eksenini ortaya çıkarıyor. Batı, devleti tehdit ederken, Batılılaşma ise milli kültürü bozarak milleti tehdit ediyor. Devleti tehdit eden Batı düşüncesini, adına Sèvres Sendromu dediğimiz tutumlar bütünüyle ölçmeye çalıştık. Sèvres Sendromu'nun beş boyutundan dördünde, 2003 Kasım'ındaki Avrupa-şüphesizliği araştırmasından 2005 sonuna dek geçen yaklaşık iki yıllık sürede, ortalama 5-6 puanlık artışlar sözkonusudur. Buna göre:

- görüşülenlerin %66'sı (2003'te %66) Avrupa'nın Türkiye'de PKK gibi bölücü örgütleri desteklediğini;
- görüşülenlerin %60'ı (2003'te %54) Avrupa'nın Türkiye'yi bölmek istediğini;
- görüşülenlerin %50'si (2003'te %46) Avrupalıların Türkiye'ye karşı Haçlı Ruhu ile hareket ettiğini;
- görüşülenlerin %50'si (2003'te %41) AB'nin Türkiye'den talep ettiği reformların Kapitülasyonlardan farklı olmadığını;
- görüşülenlerin %46'sı (2003'te %37) AB'nin Türkiye'den talep ettiği reformların Sèvres Antlaşması'nda istenenlerden farklı olmadığını ifade etmiştir.

Batılılaşma ise, Türkiye'de Batılı ve yerli olan arasında bir mücadele ve sentez alanı olarak ortaya çıkıyor. Sorularımıza verilen yanıtlar Batılılaşma konusunda bir kafa karışıklığı, bir karasızlık olduğunu da ortaya koyuyor. Nitekim, görüşülenlerin %76'sı Osmanlı'dan bu yana laiklik, kadın hakları, alfabe, takvim v.b. alanlarda yaptığımız yeniliklerin iyi olduğunu düşünürken, %59'u ise (2003'te %58) Batılılaşma çabalarının Batı taklitçiliğinden öteye gitmediğini savunuyor. Buradaki görünen çelişkiyi belki şöyle açıklayabiliriz. İlk soruda Batılılaşma kavramı kullanılmadan ve Batı'ya referans verilmeden, sadece "yenilik" kavramı hakkında ne düşünüldüğü sorulurken, ikinci soruda ise, bu kez "yenilik" kavramı kullanılmadan ve somut yenilikler anılmadan sadece "Batılılaşma" kavramının kabul edilme derecesi sorgulandı. Bir başka deyişle, esasında Batılılaşma karakteri taşısalar bile, yenilikler ve reformlar Batı ve Batılılaşma referansından soyutlandığında ve bir "bizlik" tanımının içine alındığında kabul edilirlilikleri çok artıyor. Buradan da, reformların kitlelere benimsetilmesinin kritik bir şartının onları "dış" referanslarından mümkün olduğunca soyutlayıp, "iç"selleştirmek ve "bizlik" tanımı içerisine sokmak olduğu kolaylıkla çıkarılabilir.

Benzer bir çelişkili görüntü ise, kimliklerimizin oluşmasında Batılılık ve yerliliğin hangi dozlarda harmanlanması gerektiği sorulduğunda ortaya çıkıyor. Soru, Batı kelimesi kullanılarak, Batı ve biz karşıtlığı içerisinde, genel ve kamusal nitelikli olarak sorulduğunda (Gelişmemiz için, Batı'nın tekniğini alıp, kültürünü almamalıyız şeklindeki görüşe katılıyor musunuz?), görüşülen kişilerin büyük bir çoğunluğu (%70) bu görüşe katıldığını belirtmişlerdir. Oysa soru, Batı referansı saklanmak kaydıyla genel ve kamusal bir dille değil

de özel ve kişisel bir dille ifade edildiğinde, cevapların yönü de tam tersine dönmektedir. Nitekim, ideal bir Türk vatandaşı nasıl bir kültürel değerler sistemine sahip olmalıdır diye sorulduğunda, görüşülenlerin %53'ü Batılı ve milli değerleri yaşantısında birleştiren bir kişiyi ideal Türk vatandaşı olarak gördüğünü belirtmiştir. Buna karşılık, sadece yerli kültüre sahip olan bir kişi %35 tarafından ideal olarak görülürken, %6'nın ideali ise sadece Batılı değerlere göre yaşayan bir kişidir. Görüşülenlerin büyük çoğunluğunun -- yaklaşık %60 --- Batılı değerleri yerli değerlerle kaynaştırmış ya da sadece Batılı değerlere göre yaşayan birini idealize etmesi dikkate değer bir bulgudur.

(E) ULUSALCILIK VE İSLAMCILIK

Araştırma, birer siyasi "marka" olarak ulusalcı, ulusal sol, muhafazakar demokrat, milli görüş ve ülkücü gibi kavramların, ve bu kavramların sözcülüğünü yapan siyasi örgütlerin, basın organlarının, yazar ve düşünürlerin halk arasındaki bilinirliğinin ve tanınırlığının fazla olmadığını ortaya çıkarmıştır. Aynı bilinmeme-tanınmama olgusunun, örneğin sol siyaset içerisindeki farklı duruşları ifade eden özgül kavramlar için de geçerli olduğunu düşünmek için de yeterli nedenimiz vardır. Türk kamuoyu, sadece bu tür nisbeten ince ve ayrıkçı ideolojik-siyasal kavramlar konusunda değil, bilgi, özellikle de tarihsel bilgi, gerektiren hemen her konuda çoğu kez %50'ye varan bir cevap vermeme, fikir beyan etmeme tavrı ortaya koymaktadır. Kısacası, medyada çok sözü edilen bu kavramların, halk arasında henüz sözü edilmeye değer bir siyasi marka değeri yoktur. Dahası, genel kamuoyu, bu kavramlara, militanların yüklediklerinden çok farklı anlamlar yükleme ve onları çok farklı tutumlarla bağdaştırma eğilimindedir.

Buradan yola çıkarak, halk arasında bir marka haline gelmiş partilerin, siyasi tavırların, sembollerin ve liderlerin, seçim başarısızlıklarına rağmen, nasıl olup da hayatta kalabildiklerini açıklamak daha kolay olmaktadır. Yeni bir siyasi marka yaratmanın ve halk arasında tutturmanın bu kadar zor olduğu bir siyaset piyasasında, eski markalardan, bazan satışları düşse de, vazgeçmek kolay olmamaktadır. Yıpranmış bir eski markayı cilalayıp, yenileyip piyasaya sürmekle alınan risk, yeni bir marka yaratmakla alınan riskle karşılaştırıldığında herhalde daha düşük görünmektedir.

(F) AB KARŞISINDAKİ TUTUMLAR

AB karşısındaki tutumlara bakıldığında yapılacak ilk gözlem, CHP seçmeninin hızla AB karşıtı kampa doğru kaymakta olması, buna karşılık AKP seçmeninin AB yanlısı kampta öncü bir konuma yükselmesidir.

AB'ye evet diyenler 2002 Mayıs'ından 2003 Kasım'ına, oradan da 2006 Ocak'ına kadar geçen üçbuçuk yıl zarfında %65-75 arasındaki bir bantta gezinmiştir. Bu 10 puanlık bant içerisindeki harekete AB desteğinin konjonktürel dalgalanması demek mümkündür. AB desteğinde %75 kolay aşılamayacak bir üst sınır olarak görünmektedir. Ancak, %65'lik alt sınırın aşağıya inmesi mümkündür ve eğer kalıcı olarak inerse, o zaman AB desteğinde konjonktürel değil yapısal bir inişin yaşandığını söylemek mümkün olacaktır. Bugün, böyle bir yapısal inişten söz etmek doğru değildir.

AB'ye evet diyenlerin parti seçmenleri arasındaki dağılımına baktığımızda, şu iki çarpıcı gelişmeyi not etmemiz gerekiyor: 2003 Mayıs'ından bugüne dek AKP ve DEHAP hariç bütün parti seçmenleri arasında AB destekçilerinin oranları önemli miktarlarda düşmüştür. AKP seçmenleri arasındaki AB destekçiliği, diğer parti seçmenleriyle kıyaslandığında, en yüksek

oranda – 20 puan – artmıştır. Buna karşılık, CHP seçmenleri arasındaki AB destekçiliği, diğer parti seçmenleriyle kıyaslandığında, en yüksek oranda – 23 puan – azalmıştır. AKP'deki AB destekçiliğinin artması, kısmen çekirdek seçmenin AB'ci AKP liderliği yönünde tavır değiştirmesiyle, kısmen de taraftarı hızla artan AKP'nin AB yanlılarını kendi safına çekmesiyle açıklanabilir. Benzer bir olgu, tersinden, CHP için de geçerli görünüyor. CHP liderliğinin AB karşısındaki şüpheli ve yer yer reddiyeci tavrı, bir yandan CHP'nin çekirdek taraftarını benzer bir reddiyeci tavra iterken, bir yandan da AB'cileri partiden uzaklaştırmakta, böylelikle CHP'nin potansiyel oy verenleri de hızla azalmaktadır.

AB'ye hayır diyenlerin parti seçmenleri arasındaki dağılımına baktığımızda da, şu iki paralel gelişmeyi not etmemiz gerekiyor: 2003 Mayıs'ından bugüne dek, AKP ve DEHAP hariç, bütün parti seçmenleri arasında AB reddiyecilerinin oranları artmıştır. AKP seçmenleri arasındaki hayırcıların oranı 22 puan düşerken, CHP seçmenleri arasındaki hayırcıların oranı ise 23 puan yükselmiştir. CHP'deki hayırcıların yükselişi, puan olarak, tüm partiler arasında en yüksek olanıdır.

(G) MUHAFAZAKAR, YENİLİKÇİ, DEĞİŞİMCİ

Yazımızın başında, kamuoyunun, bizi biz yapan geleneklerin olduğuna inanma ve bu gelenekleri savunma anlamında bir “geleneksel”lik arzetmekle birlikte, yeni bir sorunla karşılaştığında geleneklere değil, yeni yollara başvuracağını ifade ederek de gelenekçi değil, yenilikçi bir duruş ortaya koyduğunu belirtmiştik.

Değerlendirmemizi, bu değişimci ve yenilikçi duruşu ifade eden bir kaç veri aktararak sonlandıralım. Birincisi, “şimdiye dek karşınıza çıkmayan bir sorunla baş etmek zorunda kaldığımızda geleneksel yollara mı yoksa yeni yollara mı başvurursunuz” diye sorulduğunda büyük bir çoğunluk – %65 – yeni yolları tercih edeceğini söylerken, geleneksel yollara başvuracağını söyleyenlerin oranı bunun yarısından azda -- %30 – kalıyor. Benzer şekilde, varolan sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik hayatımızın olduğu gibi kalmasından yana olanlar %34 iken, kısmen ya da tamamen değişsin diyenler bunun neredeyse iki katına -- %63 – ulaşıyor. Yani, yaklaşık %30'luk bir gelenekselci ve statükocu azınlığa karşılık, yine yaklaşık %60'luk yenilikçi ve değişimci bir çoğunlukla karşı karşıyayız. Yenilikçi ve değişimci tutumu teyid eden bir başka veri de, Türk halkının geçmişten ziyade geleceğe referanslı bir tavır içerisinde olması. Nitekim, “genel olarak hayatınızın anlamını düşünürken, daha çok geçmişte karşılaştığınız acı ve kötü olayları mı; yoksa gelecekte elde etmeyi umduğunuz güzel günleri ve başarıları mı aklınıza getirirsiniz?” diye sorulduğunda büyük bir çoğunluk -- %65 – güzel geleceği referans alacağını ifade ederken, yalnızca %15'lik küçük bir kesim acı geçmişe bakacağını ifade etmiştir. Değişimci ve yenilikçi olmanın doğal bir sonucu olarak, geçmişten ziyade geleceğe referanslı bir kamuoyumuz var. Yenilikçi tutumu destekleyen son bir veri daha aktaralım: “Son iki yüzyıllık modernleşme çabalarının getirdiği laiklik, hukuk sistemi, eğitim sistemi, alfabe, dil, kadın hakları, kılık-kıyafet gibi konulardaki yenilikler bizim için iyi mi oldu yoksa kötü mü?” diye sorulduğunda, kısmen ya da tamamen kötü oldu diyenler %15'te kalırken, bazı kötü tarafları olsa da genelde iyi oldu diyenler %31, tamamen iyi oldu diyenler ise %46'luk bir orana ulaşmıştır. Yani, toplumun %77 gibi büyük bir çoğunluğu Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesinin getirdiği yeniliklerden memnun ve bu yenilikleri benimsemiş görünmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'de kamuoyu seviyesindeki muhafazakarlığın, siyaset ve ekonomi söz konusu olduğunda, 19. yüzyıl Avrupa'sında ortaya çıkan karşı-devrimci ve eski rejim savunucusu reaksiyoner (tepkici, gerici) muhafazakarlıktan çok, İkinci Dünya Savaşı

sonrasında İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinde beliren reformist (yenilikçi, değişimci) muhafazakarlığa daha yakın durduğunu söylemek mümkündür. Batı Avrupa'daki savaş sonrası reformist muhafazakarlığın ayırdedici karakteri, ekonomik politika alanında "laissez-faire" uygulamaları yerine sosyal devlet ve refah devleti uygulamalarını benimsemiş olmasıydı. Türkiye'deki yaygın ekonomik değişim ve eşitlik talebi bu tür bir muhafazakarlığın kamuoyundaki destek noktaları olarak yorumlanabilir. Yalnız, Batı Avrupa'daki reformist muhafazakarlığın ekonomik reform programının yanında bir siyasal tutuculuk tavrı da vardı ki, böyle bir tavır şu anda Türkiye'de gözlemlenmemektedir. Türk kamuoyu, yukarıda da belirtildiği gibi, siyaset söz konusu olduğunda ne kuvvetli bir muhafaza etme, ne de kuvvetli bir değiştirme talebi öne sürmektedir. Öte yandan, aile hayatı ve kadın-erkek ilişkileri planında ise, Batı Avrupa usulü reformcu muhafazakarlıktan çok, ABD usulü yeni-muhafazakarlığa daha yatkın bir Türk muhafazakarlığından söz etmek mümkündür. Nitekim, erkek-egemen değerlerin büyük çoğunluklarca savunulması; yine büyük çoğunlukların dinsel inançlarını kişisel kararlarında esas alacağını belirtmesi; ve nihayet kuvvetli azınlıkların din-dışı olarak addettikleri davranışlardan rahatsızlık duyacaklarını belirtmesi bakımından, Türkiye'deki muhafazakar eğilimler Soğuk Savaş sonrasında ABD'de belirmeye başlayan "neo-conservatism" ya da "yeni-muhafazakarlık" anlayışına yaklaşmaktadır.